<SIGERI DE BRABANTIA>

<DE NECESSITATE ET CONTINGENTIA CAUSARUM>

[fol. 104ra] Incipit quaestio difficilis determinata a magistro Sigero de Brabantia.

Quaestio tua non immerito dubitabilis est, utrum omnia futura necessarium sit fore antequam sint, et de praesentibus et praeteritis etiam : utrum fuerit necessarium ea fore antequam fierent.

Et videtur quod sic. <1> Omnis effectus qui evenit, evenit a causa respectu cuius suum esse est necessarium, sicut dicit Avicenna (1), et probatur etiam. Si enim effectus aliquis evenit a causa, qua posita possit poni et non poni effectus, tunc causa illa est ens in potentia ut producat effectum, et indigebit aliquo educente eam de potentia ad actum, quod faciat eam actu causam; quare necesse est omnem causam causantem effectum esse talem, qua posita de necessitate ponatur effectus; et si illa causa sit effectus alterius, idem arguitur de ea. Ea enim fieret a tali

3-4 Incipit ... Brabantia] *L, om. MOP* 5 Quaestio ... est] *L,* Quaeritur *MO,* Quaestionem (Quaestio tua?) non immerito (...?...) *Prague* 6 futura] *MPPrague, om. L* 6 necessarium] *OPPrague,* necessaria *LM* 6 sit] *MO(P)Prague,* sint *L* 6 fore] fere *O* 7 etiam] *LM,* et *O* 7 fuerit] *om. MO* 7 necessarium ea] *LP,* 2-1 *MO*
9 evenit^{2} *LP, om. MO,* evenerit *leg. Mandonnet* 10 a causa] *iter. M* 10 est necessarium] *LP,* 2-1 *MO* 11 evenit] evenerit *leg. Mandonnet* 12 posita] *LP, om. MO* 12 tunc] *LO,* cum *M, om. P.* 13 et] *om. O* 14 educente] *MOP,* conducente *L* 17 sit effectus alterius *(om. P)*] *LP,* sive effectus desit *MO* 17 Ea enim] enim *L, om. MO,* quod scilicet *P* 17 fieret] *MOP,* fiet *L* 17-18 tali causa] *MOP,* 2-1 *L*

(1) Avicenna, *Metaph.* VI, tr. 3 (éd. 1508, fol. 92rb, text. A).

causa, qua posita de necessitate ponatur, et sic procedendo usque ad causam omnium primam. Quare omnes effectus videntur procedere ex suis causis ita, quod ipsos necessarium est fore antequam fierent.

<2> Praeterea. In praesentibus est causa omnium eorum quae postmodum fient, ita quod futura omnia fient ex praesentibus vel sine medio vel per medium : unum vel multa, plura vel pauciora. Quod si in praesentibus sit causa necessaria ad ea quae fient, habetur propositum; si vero non, sed ex praesentibus possunt esse futura et non esse, tunc in praesentibus non est causa futurorum, nisi sicut materia. Quare non fiet aliquod futurorum talium quae in praesentibus non habent causam necessariam; aut si fiat, materia per se sine [fol. 104rb] agente procedet ad actum. Oportet ergo in praesentibus esse causam necessariam omnium futurorum; et eodem modo argueretur si quis supersiliat ad olim facta.

<3> Praeterea. Omne quod advenit, aut evenit a causa per se necessaria ad effectum quae impediri non potest, aut a causa per se frequenter et ut in pluribus causa quae tamen potest impediri, aut provenit a causa per accidens. Et de futuris provenientibus a primo modo causa planum est quod eventus eorum est necessarius. Eventus autem a causa ut in pluribus existente in dispositione illa in qua causa non est impedita, est necessarius, ita quod quandocumque ponitur illa causa in tali dispositione, necesse est etiam effectus poni. Ita etiam est de effectu qui evenit a causa per accidens. Causa enim per accidens, accep-

18 ponatur] *MOP,* ponere *L* 18 procedendo] procedere *O* 19 omnium] *L, i.m. P, om. MO* 19 effectus] necessario *add. MO* 25 sit] *L,* est *MO* 27 esse^{2}] *LP, om. MO* 28 est] *MOP,* erat *L* 28 Quare] *L,* Quia *MO,* Ergo *P* 28 non] *MOP, om. L* 28 aliquod] *MOP,* aliquid *L* 29 quae] *MOP,* quod *L* 29 habent] *MOP,* habet *L* 31 procedet] *LP,* procedat *M,* procedit *O* 32 argueretur] *L,* arguetur *M,* arguitur *O*
34 advenit, aut] *MO, om. L* 35 impediri] *LM,* impedire *O* 36 frequenter] *L,* frequenti *MO.* 37-38 provenientibus] *L,* evenientibus] *MO* 38 causa] *L,* causae *MO* 38 eorum] non *add. O* 39 Eventus autem] *L, om. MO* 42 etiam effectus] *L,* et effectum *MO* 42 poni] etiam *add. O* 42 est] *L,* et *MO* 43 enim per

ta ut in dispositione in qua est causa necessaria sui effectus, de necessitate inducit suum effectum. Quod si aliquis dicat illi causae non accidere accidens per quod causat necessario, eo quod accidens non sit necessarium, arguatur ut prius : quod illud ens per accidens seu illa causa per accidens, cum sit effectus aliquis, procedet a causa existente in aliquo trium dictorum modorum, et sic eventus illius accidentis erit necessarius ut prius.

<4> Praeterea. Vult Aristoteles et suus Commentator *Sexto Metaphysicae* (2), quod, nisi esset ens per accidens, quod omnia essent necessaria; et hoc etiam apparet, quia causa ut in pluribus esset necessaria, nisi ei aliquid accideret. Nunc autem est ita quod nihil est ens per accidens simpliciter; licet enim aliquis effectus, relatus in aliquam causam eius particularem, proveniat ab ea per accidens, utpote concursu alterius agentis, vel per impedimentum contrarii vel ex indispositione materiae concurrente illi agenti, nihilominus tamen illa concurrentia relata in causam altiorem quae [fol. 104va] ad plura se extendit, ab ea tamquam a causa per se unita inveniuntur, cui causae neutrum illorum concurrit. Quod si omnia essent necessaria, si non esset ens per accidens, ut dicit Aristoteles, ut visum est, et nihil est ens per accidens simpliciter, ut dictum est et patebit solvendo

accidens] *LM,* per *O* 44 qua] causa *add. MO* 45 de ... effectum] *L, om. MO (homoioteleuton)* 45 aliquis] *L,* quis *MO* 47 sit] *L,* insit *MO* 47 illud] *LO,* id *M* 48 seu] *L,* sive *MO* 48 causa] *L, om. MO* 49 procedet] *MO,* procedens *L* 50 modorum] *O,* ñrorum *L,* meorum *M* 50 erit] *L,* est *MO*
52 et] *LP, om. MO* 53 Sexto] VII° *leg. Mandonnet* 53 nisi] <si> non *leg. Mandonnet* 54 etiam] *L, om. OM* 57 eius particularem] *MOP,* 2-1 *L* 59 vel^1] *MOP,* ut *L* 59 ex indispositione] *MO,* per indispositionem *P,* in dispositione *L* 60 tamen] *P,* cum *MO, om. L* 61 ad] a *M* 62 inveniuntur] *LP,* invenitur *MO et leg. Mandonnet* 63 Quod] *L,* Quia *MO* 64-65 ut^1 ... accidens] *LM, om. O (homoioteleuton)* 65 simpliciter] *MO, om. L* 65 patebit] in *add. MO*

(2) Aristoteles, *Metaph.* VI, 3 (1027 a 29-33); Averroes, *Metaph.* VI, text. 7 (éd. 1542, fol. 145^{v}).

quaestionem : tunc videtur quod omnes effectus habeant aliquam causam per se ex qua necessario sequantur, licet referendo in aliquam causam, quidam eorum procedant a causa per accidens, et quidam a causa ut in pluribus. Sed, sicut videtur, utrosque referre est in aliquam causam necessariam.

<5> Praeterea. Omnis effectus habens causam praesentem vel praeteritam ex qua necessario sequitur, de necessitate evenit, ut vult Aristoteles *Sexto Metaphysicae* (3). Sed omnis effectus futurus habet causam praesentem ex qua necessario sequitur; cuius probatio est providentia divina. Si enim *a* fiet, provisum est a Deo quod *a* fiet, et hoc providentia infallibili; non enim falli potest providentia divina. Quare necessario sequitur *a* ex tali eius causa.

<6> Praeterea. Ex eodem efficacius arguitur : quandocumque aliqua conditionalis vera est, consequens est necessarium ex suppositione antecedentis. Sed haec consequentia est vera : si *a* est provisum fieri, *a* fiet absolute non apposito in consequente quod fiet necessario vel contingenter. Quod si antecedens iam est verum, consequens est necessario futurum.

<7> Praeterea. Dicatur solummodo : quomodo providentia

66 omnes] *LP,* omnis *MO* 66 habeant] *LP,* habeat *MO,* habent *leg. Mandonnet* 67 sequantur] *L,* sequatur *MO,* eveniunt *P* 67-68 licet (hoc *M*) referendo in (et *O*) aliquam causam quidam] *MOP,* referendo in aliquam causam quamvis quidam *L* 68 eorum] enim *O* 68 a] *MOP,* ab aliqua *L* 69 utrosque] *L,* utroque *MO* 70 referre est] *MO,* inferre et *L* 70 causam necessariam] *L,* 2-1 *MO*
72 evenit] *MOP,* eveniet *L,* evenerit *leg. Mandonnet* 76 a Deo] ab eo *MO* 76 *a*] *L, om. MO* 76 et] *LM,* etiam *O* 76 hoc] *M,* haec *LO* 77 providentia divina] *L,* 2-1 *MO* 77 ex] *L,* et *M,* etiam *O*
79 eodem] sic *add. O,* sicut *add. M* 80 aliqua conditionalis] *MOP,* 2-1 *L* 80 est necessarium] *LP,* 2-1 *MO* 81 haec *MOP, om. L* 81 consequentia] conditionalis *leg. Mandonnet* 81 est vera] *LMP,* 2-1 *O* 81-82 *a* est *(om. L)* provisum] *LP,* 3-2-1 *MO* 82 fieri] quod *add. MO* 83 quod] *a add. L* 83 vel] *MOP,* sed *L* 84 est necessario] *LP,* 2-1 *MO*
85 Praeterea] *L,* Potentia *MO* 85 Dicatur] haec *add. MO* 85 solummodo] *L,* solum *MO* 85 quomodo] *LMP,* quando *O*

(3) Aristoteles, *Metaph.* VI, 3 (1027 a 29 ss).

infallibilis potest esse rei fallibilis, cum ista non videantur simul stare? Nam si ordo rei vel causae in effectum aliquem est fallibilis, tunc ratio ordinis illius causae in effectum suum seu providentia erit fallibilis. Si enim hoc ipsum quod est : *b* fieri ex *a*, seu quod *b* fiet ex *a*, fallibile est quamquam non deficiat, tunc ratio seu intellectus praeconcipiens quod *b* fiet [fol. 104vb] ex *a*, fallibilis est. Et idem modus deficientiae est, et eodem modo est arguere de praescientia futurorum divina quae praecedit illa futura. Illis enim tribus modis quibus argutum est de providentia, potest argui de praescientia, sicut tentanti per se patet. Differunt autem praescientia divina futurorum et providentia; praescientia enim futurorum divina, sub ratione qua praescientia, ad intellectum divinum pertinet secundum quod speculativus illorum absolute; providentia autem, cum sit pars prudentiae de futuris existens — prudentia autem ad intellectum practicum pertinet, — providentia futurorum pertinet ad intellectum divinum non solum secundum quod speculativus illorum, sed etiam secundum quod practicus; unde providentis est exsequi provisa. Conveniunt autem in hoc providentia et praescientia quod utraque est infallibilis.

Contra. Vult Aristoteles *Sexto Metaphysicae* (4), quod non omnia de necessitate eveniunt, et vult *ibidem* quod quaedam causae sunt tales quod aliquando positae causant effectus suos, aliquando

86 videantur] videatur *O* 87 aliquem] *MOP*, aliquid *L* 90 seu] *MP*, sive *O*, sequitur *L* 90 quod] *om. O* 90 fiet] *MOP*, fiat *L* 91 praeconcipiens] *MOP*, praecipiens *L* 91 *a*] *MOP*, ea *L* 92 est^{1}] *MOP*, erit *L* 92 deficientiae] *L*, difficultatis *MO* 92-93 est arguere] *L*, 2-1 *MO*, potest argui *P* 93 praescientia] providentia *O* 93 futurorum divina] *L*, 2-1 *MO* 94 argutum est] *L*, arguitur *MO* 96-97 et ... divina] *MO*, *om. L (homoioteleuton)* 97 praescientia] *LO*, praescientiam *M* 98 pertinet] *L*, pertinent *MO* 00 prudentia] *LO*, providentia *M* 3 secundum] *MO*, *om. L* 3 est] *LM*, *om. O* 4 autem] *L*, tamen *MO* 4 in ... praescientia] *L*, 4-5-1-2-3 *MO*. 4-5 utraque est infallibilis] *L*, utrumque infallibile *MO*

7 eveniunt *MOP*, eveniant *L*

(4) Aristoteles, *Metaph.* VI, 3 (1027 a 29).

non. Unde non evenire omnia de necessitate plane est de sua intentione, cum *ibidem* dicat non omnia futura evenire, ut moriturum fore viventem. Iam enim aliquid factum est, ut contraria in corpore inveniuntur, ex quo necessario mors est ventura. Sed quamquam aliquis debeat mori infirmitate vel vi, nondum oportet esse factum vel praesens unde necessario sic debeat mori, ut *supra* dicitur.

Praeterea. Hoc etiam est plane de intentione Aristotelis in *libro Perihermeneias* (5), ubi vult non omnia de necessitate evenire, quia tunc non oporteret neque consiliari neque negotiari. Ergo etc.

Solutionem huius quaestionis in quattuor partes dividimus. Primo enim videnda sunt quaedam de ordine causarum ad effectus. Secundo, quomodo quidam ex illo ordine erraverunt credentes omnia necessario evenire propter connexionem causarum et universi habitudinem. Tertio, in quo peccaverunt sic errantes, in quo et absolvitur quaestio. Quarto et ultimo, ex veritate determinata rationes adversantium veritati solvendae.

I

Circa [fol. 105ra] primum intelligendum quod in universo inveniuntur quinque ordines causarum ad causata, et hoc secundum intentionem philosophorum. Primus est quod Causa Prima,

9 Unde non] *om. MO (homoioteleuton)* 9 evenire] *L*, venire *MO* 9 plane] *LM*, plana *O* 11 ut] *LM*, et *O* 12 inveniuntur] *L*, viventis *MO* 12 est ventura] *L*, futura *MO* 13 vel] *om. O* 13 vi] *om. MO* 15 supra] *L*, ibidem *MO*.

16 hoc] *LP*, haec *MO* 16 etiam] *om. O* 16 etiam est] *L*, 2-1 *M* 16 in] *LP*, *om. MO* 18-19 neque^{1} ... etc.] *L*, consiliari et negotiari *MO*

20 dividimus] *L*, dividamus *MO* 22 quidam] *M*, quidem *L*, quaedam *O* 23 connexionem] *L*, commixtionem *MO* 24 Tertio] videndum *add. MO* 25 absolvitur] *L*, absolvetur *MO* 26 veritati] *L*, veritadi *M*, virtuti *O*

28-29 et ... est] *L*, Primus est secundum intentionem philosophorum, qui apparentia consideraverunt *MO*.

(5) Aristoteles, *De Interpretatione* 9 (18 b 31, et 19 a 6).

totius esse causa, est causa primae intelligentiae per se, immediata, necessaria, et qua posita simul et ponitur causatum eius primum; et hoc dico secundum intentionem PHILOSOPHORUM. Dico quod est causa eius per se; Primum enim nihil causat per accidens, cum ei nihil concurrere possit, tunc enim non esset totius entis causa; accidentium enim ad invicem non est ordo causalis. Dico quod est causa eius immediata, quia illud est eius primum causatum. Est etiam eius causa necessaria eo quod causa per se, cui non potest accidere impedimentum nec causat per mediam causam impedibilem, est causa necessaria sui effectus. Sic autem se habet Causa Prima ad causatum primum, et dico cum hoc, quod est necesse quod semper simul est cum suo effectu causato. Nihil enim prohibet quasdam causas praesentes esse necessarias super effectus futuros, eo quod sunt causa illorum effectuum mediante motu et per ordinem ad motum, qui posterioritatem in duratione causat. Sed cum Causa Prima causet causatum primum non per ordinem ad motum nec motu mediante, cum et sit causa necessaria super illud suum causatum, simul erunt secundum durationem.

Secundus ordo est quod Prima Causa est causa intelligentiarum separatarum, orbium et suorum motuum, et universaliter ingenerabilium. Causa, dico, per se et necessaria et quae simul

30 causa[1]] *L, om. MOP* 30 se] *om. O* 31 et[1]] *MOP, om. L* 31 et[2]] *LM, i.m. P, om. O* 31 ponitur] haec intelligentia quae est *add. i.m. P* 32 et ... philosophorum] *L, om. MP,* dico quod est causa eius primum *O* 33 causa] *MOP, om. L* 34 concurrere] concausare *leg. Mandonnet* 34 esset] *P, om. LMO* 34 causa] esset *add. MO* 35 ad invicem] *i.m. P* 35 causalis] causalitatis *leg. Mandonnet* 36 eius[2] ... causatum] *L,* 2-1-3 *MO,* 3-2-1 *P* 36 Est] Quod *M* 37 non] *LP,* nullum (n[1]) *M,* nihil *O* 38 nec] *MOP,* quae non *L* 39 Sic] *MOP,* si *L* 39 habet] *LP, om. MO* 40-41 et ... causato] *LMO,* unde est eius causa necessaria et causa qua posita necessario ponitur iste effectus eius primus, ita quod semper simul est et fuit cum ipso *P* (et ... primus *i.m.*) 41 semper simul est] *LP,* 1-3-2 *MO* 42 quasdam ... necessarias] quandam causam praesentem esse necessariam *O* 43 illorum] eorum *O* 44 motum] quia posteriora *add. O* 44 in duratione] *MOP,* induratione *L* 45 Causa Prima] *MOP,* 2-1 *L* 45 causatum primum] *MOP,* 2-1 *L* 47 suum] sive *O* 48-49 Secundus ... orbium] *om. MO* 49 universaliter] omnium *add. MO*

habet esse cum huiusmodi causatis; et hoc erit declarare per eundem modum per quem declaratum fuit de Causa Prima ad causatum primum. Sed in hoc deficit iste ordo a priori, quod Causa Prima non est causa praedictorum nisi secundum quendam ordinem, et non omnium illorum immediata, cum ab uno simplici non procedat nisi unum immediate [fol. 105[rb]] et non multa nisi quodam ordine; secundum autem quem ordinem procedant praedicta, nihil ad rationem. Causa autem Prima non solum est causa praedictorum cuiuslibet per se accipiendo dicto modo causalitatis, sed etiam coniunctionis quae in eis contingit, ut quod hoc cum illo habeat esse.

Tertius ordo est quod Causa Prima est causa quod luna tunc sit in tali loco, sol in tali, et sic de aliis stellis. Et est Causa Prima causa istorum per se et necessaria, non immediata, nec qua posita ponuntur hi effectus, eo quod dictos situs non causat Causa Prima nisi per ordinem ad motum qui posterioritatem facit. Nihilominus tamen ex existentia Causae Primae necessario futurum est esse tunc solem in tali loco, et lunam in tali, et sic de aliis stellis. Et quod sit causa necessaria, hoc probatur sicut prius. Est enim causa huius per se, cum sit prima, cui nihil habet accidere, quia nec nata impediri, nec causat etiam praedictos effectus per medias causas impedibiles. Motor autem proprius cuiuslibet stellae est causa praedictorum in stellis per se et immediata et necessaria, non tamen qua posita effectus ponatur. Causa etiam Prima est causa per se, necessaria, non immediata, nec

52 declaratum fuit (est *P*)] *MOP,* 2-1 *L* 56 immediate] ab uno simplici non procedat [fol. 105[rb]] nisi unum immediate *add. L* 57 ordinem] *MO,* ordinat *L* 59 cuiuslibet (alicuius *MO*) praedictorum] *MOP,* 2-1 *L* 59-60 dicto modo causalitatis] *i.m. P, om. Mandonnet* 60 contingit] *P, om. LMO* 62 quod[2]] *LP,* cum *MO* 62 tunc] *P, om. LMO* 63 est] *om. M* 64 immediata] cum *add. MO* 65 qua] *LP,* quae *M, om. O* 65 ponuntur hi] *LP,* ponatur hic *MO* 67 ex] *om. M* 68 esse tunc] *L(P), om. MO* 69 causa] istorum effectuum (*i.m.*) *add. P* 69 hoc] *L,* huius *MO, om. P* 70 causa huius] *MO(P),* 2-1 *L* 71 habet] *L,* potest *P,* sit *MO* 71 causat] *LP,* tantum *MO* 72 medias causas] *MOP,* 2-1 *L* 73 cuiuslibet] *MOP,* cuius *L* 73-74 immediata] *MOP,* immediate *L* 74 ponatur] ponitur *O* 75 etiam (*om. P*) Prima est] *LP,* 2-1-3 *M,* 2-3-1 *O*

qua posita ponatur effectus cuiuslibet coniunctionis et divisionis contingentis in stellis caelestibus, ita quod omnia ista necessario futura sunt tempore determinato a Causa Prima. Et ideo bene dicit ARISTOTELES [6], quod, licet ex caelestibus fiat aliquid casu et per accidens, in eis tamen nihil casu accidit, cum a causis per se et necessariis fiat quidquid fit in eis, ut visum est : tale autem non fit casu. Coniunctionum autem in caelestibus vel divisionum nullus proprius motor causa, sed altior causa est uniens; cadit enim sub ordine causae altioris quod non cadit sub ordine inferioris, sicut et sub eius causalitate. In tantum enim extenditur ordo alicuius causae, in quantum se ex- [fol. 105va] -tendit eius causalitas. Unde coniunctiones et divisiones in stellis ordinat Causa Prima et non proprii motores.

Quartus ordo causarum est quod caelestia causant aliquid in his inferioribus, sed diversis modis. Aliquid enim causat aliquod signorum caelestium hic inferius sicut causa per se, necessaria, immediata, et qua posita ponatur effectus; et aliquid sicut causa per se et necessaria, non tamen qua posita ponatur effectus, eo quod mediante motu causat; et aliquid etiam causat non sicut causa immediata; et aliquid etiam causat orbis hic inferius sicut causa per se ut in pluribus, cum nata sint impediri signa caelestia per materiae indispositionem; et aliquid etiam causat per accidens.

76 ponatur effectus] *LP,* 2-1 *MO* 77 in stellis] *L, om. MO* 78 sunt] *LP,* sint *MO* 78 tempore] tempus *O* 78 determinato] determinata *M* 79 ex] *MOP,* in *L* 79 fiat aliquid] *LP,* aliquid fiet *MO,* a *add. L* 79 casu] causatum *leg. Mandonnet* 80 in eis] *LP, om. MO* 80 tamen nihil] *LP,* 2-1 *MO* 80 casu] *LP, om. MO,* causatum *leg. Mandonnet* 80 a causis] *LP,* accidens *MO* 81 per ... necessariis] *MOP,* 4-3-1-2 *L* 81 fiat] fiet *O* 81 fit] sit *O* 82 casu] *LM,* causa *O* 82 autem[2]] *LM,* ut O 84 uniens] vel dividens *add. i.m. P* 84 quod] *MOP,* et *L* 85 sicut] *LP, om. MO* 85 causalitate] Item *add. M* 86 causae] *LP,* esse *MO*
89 est] secundum *add. s.v. P* 90 his] *MOP,* istis *L* 90 sed] *LP,* sub *MO* 91-92 necessaria] et *add. L* 92-93 et[2] ... effectus] *om. MO (homoioteleuton)* 94 etiam causat] *LP,* 2-1 *MO* 94-95 et ... immediata] *iter.* L 95 etiam (in *O*) causat] *LP,* 2-1 *MO* 95 inferius] interius *O* 97 indispositionem] *MP,* in dispositionem *LO*

(6) ARISTOTELES, *Phys.* II, 4 (196 b 2).

dens. Illud autem quod corpus caeleste causat hic inferius per accidens, et accidens eis praebens impedimentum secundum illud quod absolute est acceptum, cum sit quaedam dispositio materiae, vel aliquid hic inferius contra agens, reducitur in aliquod caelestium sicut in causam, sed ipse concursus accidentis ad signum caeleste, non; nihilominus tamen reducitur iste concursus in causam superiorem, nam quaecumque in caelestibus contingunt, qualitercumque coniungantur, habent unientem causam, ut visum est. Et cum omnis dispositio materiae vadat in aliquid caelestium, tunc etiam sic uniens caelestia unit dispositionem materiae, causatam ex uno signo, illi alii signo, sive illa dispositio sit simul cum sua causa, vel posterius causata vel posterius remanens quam sua causa. Hoc igitur deficiens habent caelestia in respectu ad inferiora respectu causarum divinarum quae causant aliquid in caelestibus, quod caelestia causant aliquid per accidens et possunt impediri, non sic autem illae aliae causae.

Quintus autem et ultimus ordo causarum est quod causae particulares inferiores, quarum causalitas ad pauca se extendit, habent causare quosdam effectus per se et necessario, quosdam per [fol. 105vb] se ut in pluribus, et quosdam per accidens; plus tamen quod est in his causalitatis per se, est causando non necessario sed in pluribus, cum causae istae maxime mutationi subiaceant. Accidentia tamen hic inferius, sive sint duae causae concurrentes vel contrarium agens impediens vel materiae dis-

98 quod] *om. O* 98 causat] *iter. L* 99 accidens, et] *om. O* 99 eis praebens] *P,* enim *L,* ei *MO* 00 acceptum] attentum *O* 00 dispositio] *MOP,* indispositio *L* 00 quaedam dispositio] *LP,* 2-1 *MO* 1 aliquid] *MOP,* aliquis *L* 1 contra] *MOP,* cum *L* 4 contingunt] *P, om. LMO* 5 unientem] *LP,* unitatem *MO* 7 sic uniens] *L,* 2-1 *MO,* uniens *P* 7-8 causatam] tantam *M* 8 uno] *LP,* illo *MO* 8 signo[1]] impedimentum praebens (prohibens *leg. Mandonnet*) *add. s.v. P* 8 sit] *MOP, om. L* 9 sua causa] *LP,* 2-1 *MO* 10 causa] *MOP, om. L* 10 igitur] ergo *M* 11 divinarum] *LP,* praedictarum *MO,* diversarum *leg. Mandonnet* 11 quae] qui *M* 11-12 in ... aliquid] *om. MO (homoioteleuton)* 13 sic] sicut *leg. Mandonnet* 13 illae aliae] *P,* aliae *L,* illae *MO*
14 Quintus ... ultimus] Ultimus autem *MO,* Ultimus *P* 14-15 quod ... se] causalitatis (per se *i.m.*) quod est in istis *P* 21 agens] *MP,* agentes *L,* agere *O* 21 impediens] *LP,* impedient *M,* impedirent *O*

positio aliqua, inveniuntur ordinata et habere causam per se suae coniunctionis in altioribus causis. Haec enim inferiora ex superioribus causantur; aut igitur haec duo concurrentia causantur ab uno in caelestibus, vel a pluribus. Primo modo habent causam per se ordinantem in caelestibus, secundo in divinis, ut per prius dicta apparet. Sed deficiunt istae causae particulares a caelestibus corporibus in hoc quod causae caelestes, etsi impediantur ab effectu propter indispositionem materiae, non tamen illa causa est passibilis et mobilis in se sicut inferiores; et accidentia etiam inferius, quae non habent in particularibus causis causam coniungentem, inveniuntur quandoque esse coniuncta ab aliquo in caelestibus, eo quod caelestis causa ad plura se extendit quam causa particularis inferior.

II

Ex praedictis apparet secundum superius propositorum, videlicet, quid induxit QUOSDAM in errorem, quod omnia futura quae fient, necessarium est fore, antequam sint; similiter etiam de praesentibus et praeteritis, antequam fierent. Omnis enim effectus, relatus in Causam Primam, fit ab ea sicut a causa per se eius, cum illi causae nihil accidit. Ergo et fit ab ea sicut a causa non impedibili. Non enim est impedibilis causa nisi cui potest accidere impedimentum. Ex quo sic arguitur: omnis

22 aliqua] *P*, alia *L*, autem *O*, a[a] *M* 22 inveniuntur] invenitur *O* 23 ex] *LP*, a *MO* 23-24 superioribus] *MOP*, inferioribus L 25 vel] *MOP*, aut *L* 26 divinis] diversis *leg. Mandonnet* 28 causae ... etsi (istae *leg. Mandonnet*)] *LMO*, 3-1-2 *P* 29 ab effectu] ad effectum *O* 29 propter indispositionem] *MOP*, in dispositionem *L* 29 illa causa (cum *leg. Mandonnet*)] MOP, 2-1 *L* 30 passibilis (possibilis *L*) et mobilis] *MOP*, 3-2-1 *L* 30 sicut] et *add. MO* 30 etiam] et *O* 31-32 coniungentem] contingentem *leg. Mandonnet* 32 quandoque] *P*, *om. LMO* 32 esse] *om. M* 32 coniuncta] aliquando *add. MO* 32 ab aliquo] *om. M* 33 eo] *om. O*

36 induxit] *P*, inducit *MO*, inducitur *L* 36 errorem] *LP*, errores *MO* 37 est] *LP*, *om. MO* 37 sint] *MOP*, sit *L* 37 similiter etiam] *L*, etiam *M*, in *O* 39 Causam Primam] Causa Prima *leg. Mandonnet* 39-41 per ... causa[1]] *om. O (homoioteleuton)* 41 impedibili] impossibili *O* 41 impedibilis] impossibilis *O*

effectus qui evenit a causa per se non impedibili, necessario evenit; sed omne quod evenit, relatum in causam primam sui eventus, evenit ab ea sicut a causa per se non impedibili, ut iam declaratum est. Ergo omne quod evenit, antequam sit, necessarium est fore ex existentia Causae Primae, quae est causa per se et non impedibilis futuritionis omnis effectus qui evenit in suum tempus. Et declaratio huius rationis est, quia ARISTOTELES (7) vult quod [fol. 106[ra]] duo sunt quae tollunt omnia fieri necessario. Unum est quod quaedam fiunt a causa per se, impedibili tamen, et illa non sunt necessaria; ut si comedens aliqua calida moriatur, non tamen comedentem calida necessarium est mori. Aliud est quod quaedam sunt accidentia quae etiam secundum ARISTOTELEM (8) non sunt necessaria, ut fodientem sepulcrum invenire thesaurum. Quodsi effectus qui, relati in aliquam causam particularem, fiunt ex ea sicut ex causa impedibili, relati tamen in Causam Primam, fiunt ex ea sicut ex causa per se cui non accidit impedimentum sui effectus in tempus determinatum, tunc huiusmodi effectus, qui fiunt a causa particulari ut in pluribus, relati tamen in Causam Primam necessario fient. Quodsi etiam

43 evenit] *MOP*, venit *L* 43-45 necessario ... impedibili] *om. M (homoioteleuton)* 45-46 ut iam *(om. P)* declaratum est] *MOP*, sicut iam est declaratum *L* 46 omne] *LP*, amme (animae?) *O*, aĩe (animae) *exp.* (causae *corr.*) *M* 47 est[1]] *LP*, *om. MO* 47 ex] *om. O* 48 et] *MOP*, *om. L* 48 futuritionis omnis] futuri con[tis] *M* 48 in suum] visuum *O* 49 huius] *iter. O* 50 vult] *L*, voluit *MO*, dicit *P* 50 sunt] *om. O* 50-51 necessario] *MOP*, de necessitate *L* 51 est] *om. O* 51 fiunt] *LP*, sunt *O*, sint *M* 52 et] *LM*, *om. O* 52 necessaria] *LP*, necessario *MO* 53 est] *L(P)*, *om. MO* 54-55 etiam ... Aristotelem] *L*, 2-3-1 *MO*, etiam *P* 55 sepulcrum] *MOP*, *om. L* 56 causam] *LP*, *om. MO* 57 particularem] *MOP*, *om. L* 57-58 impedibili ... causa] *MOP*, *om. L (homoioteleuton)* 58 non] *LP*, nihil *MO* 59 effectus] *MOP*, eventus *L* 59 tunc] tantum *leg. Mandonnet* 60 huiusmodi (hi *leg. Mandonnet*] *MOP*, *om. L* 60 a ... pluribus] *MOP*, 4-5-6-1-2-3 *L* 61 necessario fient] *LP*, 2-1 *MO* 61 etiam] *LP*, *om. MO*

(7) ARISTOTELES, *Metaph.* VI, 3 (1027 a 29 ss.).
(8) ARISTOTELES, *Metaph.* VI, 2 (1027 a 9 ss.).

esset ablatio accidentis impedimenti in respectu ad causas particulares, per quas medias agit Causa Prima. Et ideo, si quis diligeret veritatem, inveniret in *Sexto Metaphysicae* ARISTOTELEM [10] volentem duo : unum est quod, si omnia futura necessario fierent, quod omnia fierent ex causis per se non impedibilibus; aliud est quod non esset accidens rarum; praedicta vero duo sese concomitantur.

Ex his summatim cum ARISTOTELE [11] absolventes quaestionem dicimus quod illa futura solum necessario fient, quae fient a causa per se non impedibili, et non solum causa prima sed proxima; et quia non omnia futura talia, sed quaedam eorum accidentia, quaedam autem eorum fient ex causis impedibilibus licet non impeditis, idcirco non omnia fient necessario. Et hoc apparet sic. Si [fol. 106va] quis attendat, dicitur aliquid futurum necessario non solum quia eveniet et non aliter se habebit, sed quia non potest aliter se habere quin eveniat. Futurum autem non dicitur impossibile aliter se habere quin fiat, nisi quia causa sua iam praesens talis est, non solum quod non aliter se habebit quin ex ea fiat huiusmodi effectus, sed quia in natura sua talis quod non possibilis aliter se habere quin ex ea fiat

3 impedimenti] *LO,* impedientis (impedibilis *leg. Mandonnet*) *P,* impedmt (impedint?) *M* 4-5 diligeret veritatem] *L,* diligenter advertet *MO* 5 inveniret] *L,* inveniet *M,* invenit *O* 6 unum est] *L, om. MO* 6 si] *om. M* 6 quod ... fierent] *om. MO (homoioteleuton)* 7 est] autem *O* 8-9 concomitantur] *LMO, corr. i.m. P,* consequuntur *exp. P* 10 Ex his] *L,* Ex quibus *MO, om. P* 10 summatim cum Aristotele] *MOP,* 2-3-1 *L* 11 illa ... solum] L, 1-3-2 *MO,* 3-1-2 *P* 11 necessario fient] *LP,* necessaria *MO* 12 et ... causa] non solum *MOP* 13 quia] *MOP,* quare *L* 13 omnia] fud (?) *add. O* 15 fient] *LMOP,* fiunt *corr. i.m. P* 16 sic] *L, om. MO* 16 attendat dicitur (dicetur *L*)] *LM,* exñdat dicitur *O* 17 eveniet] *LP,* eveniret *leg. Mandonnet,* evenit *MO* 17 et] *MOP, om. L* 18 aliter se] *LOP,* 2-1 *M* 18-19 eveniat ... quin] *MOP, om. L (homoioteleuton)* 19 non] *om. MO* 20 causa sua] *MOP,* 2-1 *L* 22 sua] *MOP, om. L* 22 non] est *add. O* 22 quin] *MOP,* quae *L* 22 fiat] *LP,* fiet *MO*

(10) ARISTOTELES, *Metaph.* VI, 2-3 (1027 a 9 ss.).
(11) ARISTOTELES, *Metaph.* VI, 3 (1027 a 29).

effectus. Et quia non omnia quae fient, sic ex sua causa fient, ideo non omnia fient necessario. Oportet enim, si omnia quae fient, necessario futura sint, quod unumquodque in praesentibus haberet aliquam causam non possibilem impediri a qua fieret huiusmodi effectus futurus immediate, vel per causas medias futuras non impedibiles etiam; sicut in vivente praesens est causa mortis futurae non impedibilis ab illo effectu. Et ideo dicimus multos effectus futuros contingenter, non necessario, etiam referendo eos ad totam connexionem causarum seu praesentium habitudinem, vel etiam in Causam Primam. Licet enim in habitudine praesentium vel connexione tota causarum contineatur causa non impedita sive sub privatione alicuius futuri impedimenti contingentis, non tamen in eis continetur causa necessaria immobilis non impedibilis, non aliter se habere possibilis; non enim, si in habitudine praesentium et connexione causarum non sit quod moveat vel impediat seu aliter habere faciat causam praesentem futuri contingentis, non ideo in habitudine praesentium et connexione causarum continetur causa immobilis illius futuri. Causa etiam Prima, etsi sit causa non impedibilis, causat tamen per medium causae impedibilis, ut dictum est; nec etiam necesse est evenire futura contingentia respectu providentiae divinae, quia visum est ex ordine et connexione causarum et habitudine praesentium non necesse evenire multa quae fient; quare nec ex ratione et intellectu huius ordinis

24 fient] *om. O* 25 fient] *L,* fierint *MO* 25 sint] *L, om. MO* 25 unumquodque] futurorum *add. P,* eorum *add. MO* 26 possibilem] *P,* impossibilem *L,* impossibile *M,* impedibilem *O* 26 fieret] *LP,* fient *MO,* fierit *leg. Mandonnet* 27 per] *MOP, om. L* 28 etiam sicut] *OP,* etiam sic *L,* et sic *M* 28 in vivente] immediate *leg. Mandonnet* 28 praesens] *MO, i.m. P, om. L* 31 referendo eos] *MOP,* 2-1 *L* 34 sive] *LO,* sui *MP* 34-35 alicuius ... impedimenti (impediti *L*)] *L,* 2-3-1 *MO,* 1-3-2 P, actus impediti futuri *leg. Mandonnet* 35 eis] non *add. M* 38 non] *MOP,* aliquid *L* 38 seu] *MOP,* vel *L* 38 habere] *om. M* 41 illius] *L, om. MO* 41 etsi] *MP,* etiamsi *O,* si *L* 43 evenire ... contingentia] *LP,* 3-1-2 *MO* 44 quia] *MO,* quod *L* 45 et] in *M* 46 quare] quia *leg. Mandonnet* 46 ex] *om. O*

illa, quae sunt accidentia secundum se et in respectu ad aliquas causas particulares, inveniuntur semper habere unientem causam et ordinantem, ut prius visum est, ita quod huiusmodi accidentia fiant etiam a causa per se non impedibili, tunc etiam non obstantibus accidentibus evenirent omnia ex suis causis necessario. Et hoc fuit quod movit quosdam PARISIENSES DOCTORES contra doctrinam magistri sui ARISTOTELIS dicentes, alia alios aliter opinantes : licet, dicunt, quaelibet futura, quae diximus contingentia comparatione ad quasdam causas eorum, non necessario fiant ex eis, nec necessarium ea fore ex illis causis, antequam sint, relata tamen huiusmodi futura in Causam Primam, ex qua sunt et agunt omnes causae mediae usque ad effectum, vel in totam connexionem causarum vel totam habitudinem existentium, necessarium fore ex existentia Causae Primae, causarum connexione, vel existentium habitudine, omnia quae fient, antequam sint, ita quod absolute verum est dicere quod omnia quae fient, antequam sint, aliquid habent in habitudine existentium, unde ea fore est necessarium.

III

Tunc considerandum tertium superius propositorum, in quo, videlicet, errant praedicto modo opinantes. Et est hoc quod, licet

62 secundum] *MOP,* per *L* 62 se] *LP,* esse *MO* 62 aliquas] alias *O* 63 causas] *LP, om. MO* 64 quod] *MOP,* ut etiam *L* 65 etiam] *OP, om. LM* 65 a] in *O* 66 evenirent] *LP,* causarent *O,* current *M* 67-69 Et ... quaelibet] *LMO,* Ex his ergo moti fuerunt quidam *(i.m.)* dicentes quod licet *P* 67 doctores] doctrina *L, om. MO(P)* 68 alia] *L, om. MO* 69 licet] non *add. LMO* 69 dicunt] dicant *LMO* 69 quaelibet] quod licet *MO* 72 sint] sicut *M,* essent *corr. i.m. P* 75 ex] *om. O* 76 habitudine] habitudinem *M* 76 fient] *MOP,* fiant *L* 77-78 ita ... sint] *om. MO (homoioteleuton)* 78 aliquid] quid *O* 79 est] *LP, om. MO*
81 praedicto modo opinantes] *L,* praedicti opinantes *M,* praedicti opiniones *O* 81 est] *MO, om. L* 81 hoc] *LM, om. O* 81 quod, licet] *LO,* nam licet *P,* quaelibet *M*

Causa Prima non sit causa impedibilis seu cui concurrat accidens impedimentum, ipsa tamen producit effectus inferiores per causas medias et non immediate; quae [fol. 106rb] causae mediae, licet ex ordine Causae Primae accipiant quod producant effectus, et tunc, quod non sunt impeditae, non tamen quin in natura sua sint impedibiles; licet ergo Causa Prima non sit impedibilis, producit tamen effectum per causam impedibilem. Propter quod ille effectus, et relatus in Causam Primam, non necessario futurus antequam esset. Licet etiam omnia concurrentia habeant causam ordinantem et unientem, non tamen talem, sicut apparet et causa huius videbitur, quae faciat omnia accidentia esse necessaria, ita ut quaedam in eis non sint rara, sed omnia frequentia, immo necessaria. Oporteret autem, si omnia necessario fierent, futura quae fiunt, a Causa Prima non fieri per causas medias impedibiles, et non tantum quod prima eorum causa non impedibilis. Oporteret etiam quod in entibus non esset accidens quin haberet causam per se unientem et ordinantem ipsum, non quamcumque sed quae prohiberet ipsum esse rarum, ita quod, cum velit ARISTOTELES (9) quod, si non esset accidens, omnia essent necessaria, intelligendum quod ablatio accidentis in respectu ad Causam Primam non facit omnia necessaria, sed oporteret quod

82 Causa Prima] *MOP,* 2-1 *L* 82 concurrat] considerat *O* 85-86 licet ... effectus] *P,* cum producant effectus licet ex ordine Causae Primae accipiant *LMO* 86 tunc] et *add. P* 86 quod] *om. M* 86 sunt *P,* est *L, om. MO* 86 impeditae] *MOP,* impedito *L* 87 Causa Prima] *MOP,* 2-1 *L* 87 impedibilis] causa *add. MO* 88 producit tamen] *LP,* 2-1 *MO* 88 quod] *om. O* 89 ille effectus] *MOP,* 2-1 *L* 89 et] etiam *M* 89 Causam] *LP,* materiam *MO* 90 etiam] *MOP, om. L* 91 ordinantem et unientem] *MOP,* 3-2-1 *L* 91 talem] omnia *add. LMO* 92 accidentia] *i.m. P* 92 esse] *om. O* 93 ut] quod *O* 93 rara] *MOP,* raro *L* 95 futura] *MOP, om. L* 96 medias] *P,* primas medias *M,* primas mediatas *O,* primas *L* 96 quod *(om. Mandonnet)* prima] *MOP, om. L.* 96 eorum] *MOP,* earum *L* 98 quin] *LMO, corr. i.m. P,* quod non *exp. P* 98 unientem] *LP,* unitantem *MO* 98 ipsum non] *iter. MO* 98-99 non quamcumque] *MOP,* unamquamque *L* 1 intelligendum] *LMO,* est *add. MO,* oportet intelligi *P*

(9) ARISTOTELES, *Metaph.* VI, 2 (1027 a 13).

et connexionis causarum ad [fol. 106vb] causata. Providentia autem divina nihil aliud est quam ratio dicti ordinis et dictae connexionis practica.

Sed adhuc super dictis tres oriuntur dubitationes. Prima est, quomodo stant ista simul: Causam Primam esse causam non impedibilem respectu alicuius futuri quod fiet, et tamen illum effectum procedere ab ea per causas impedibiles; nam si media et instrumenta impedibilia ab effectu sunt, tunc et Causa Prima impedibilis erit ab effectu eius, per illa media.

Secunda dubitatio est quia, licet causa, quae dicitur causa ut in pluribus, possit aliter se habere quam ut producat effectum, accepta per se et absolute, ipsa tamen accepta ut non impedita non potest aliter se habere quin producat effectum. Sic autem est causa producens effectum, in quantum, scilicet, non impedita. Ergo videtur quod effectus de necessitate procedat ex illa.

Tertia dubitatio est, quomodo est hoc quod non omnia accidentia habent concomitantiam necessariam, cum omnia habeant causam per se et ordinantem, sicut prius dictum est. Nam floratio huius arboris et illius, quae secundum se considerata accidentia sunt, habent concomitantiam necessariam vel saltem frequentem propter hoc quod habent causam per se unientem et coniungentem ea. Quodsi omnia accidentia, quae rationem accidentis habent secundum se considerata et in causas particulares aliquas relata, reducta in altiorem causam inveniuntur ordinata, quare non erit omnium sicut praedictorum concomitantia necessaria? Et hoc quaerimus, quia esto quod essent aliquae causae impedibiles a

48 autem] *L*, enim *MO* 48 divina] *MOP*, *om.* *L* 48 quam] *MOP*, quod *L*

50 adhuc] *MO*, ad haec *L*, *om.* *P* 50 super] *LMO*, *corr. s.v.* *P*, ex *exp.* *P* 51 ista] *om.* *MOP* 51 non] *om.* *O* 54 Causa Prima] *MOP*, 2-1 *L* 55 erit] *L*, sit *P*, *om.* *MO*

57 quam ut] *LP*, quin *MO* 59-61 Sic ... illa] *P*, *om.* *LMO*

62 est hoc] *P*, est *MO*, hoc *L* 62-63 accidentia] *LP*, ut entia *O*, ēntia *M* 64 et] *LP*, *om.* *MO* 64 ordinantem] ordinationem *leg. Mandonnet* 66 necessariam] *MOP*, *om.* *L* 67 hoc] *LP*, *om.* *MO* 68 habent] habentis *MO* 69 relata] *MOP*, relatas *L* 70 erit] *L*, est eorum *MO* 72 essent] *LMO*, sint *P*, sicut *leg. Mandonnet*

quibus et fieret aliquid secundum accidens: si accidens impedimentum esset aliquid de necessariis ex causa uniente et ordinante, non tolletur necessitas futuritionis in eis quae eveniunt ut eveniunt, quamquam et quaedam fierent a causis aliquando impeditis, cum concursus impedimentorum necessario fieret.

Primum horum solvitur: quod non stant simul Causam Primam esse necessariam causam ad effectum aliquem, qui eveniet, et produci illum effectum per causas medias impedibiles. Sed Causam Primam esse causam non impedibilem non est eam esse necessariam ad effectum [fol. 107ra] aliquem qui eveniet, sed est eam esse causam cui non potest accidere impedimentum extra eius ordinem, ita quod ex hoc quod Causa Prima non est impedibilis, sequitur quod eventus alicuius futuri non possit contingere extra eius ordinem. Et ideo, si sub ordine Causae Primae tantum caderet una pars contradictionis futuri contingentis, ita quod non posset cadere sub eius ordine altera, sicut contingit in particularibus causis, a Causa Prima eveniret illud futurum de necessitate. Nunc autem, quia non est talis et particularis ordo eius ad causata, non accidit quod dictum est. Unde ex particulari causa et proxima non evenit futurum contingens necessario, quia possibile est de eventu illius futuri contingere aliter et praeter ordinem illius causae. Ex Causa etiam Prima non

73-74 impedimentum] *P*, impeditum *LMO et leg. Mandonnet* 74 uniente et ordinante] *LP*, 3-2-1 *MO* 75 tolletur] *LM*, intelligetur *O* 75 futuritionis] futuri 9mīs (communis?) *O* 76 quaedam fierent] *MOP*, 2-1 *L* 76 causis] non *add.* *L* 76-77 aliquando impeditis] *MOP*, 2-1 *L* 77 cum] *MOP*, *om.* *L* 77 impedimentorum] *MOP*, impeditorum *L*

78 Primum horum solvitur] *LMO*, Ad primum dicendum *P* 79 causam] *L(P)*, *om.* *MO* 79 eveniet] *L*, evenit *MO* 80 causas medias] *MOP*, 2-1 *L* 80 Sed] eam *add.* *L* 81 causam^2] *MOP*, *om.* *L* 82 eveniet] *LP*, eveniret *leg. Mandonnet*, evenit *MO* 83 cui] *LP*, ibi *MO* 83 accidere] *MOP*, contingere *L* 84 eius] MOP, *om.* *L* 84 non] *LP*, *om.* *MO* 86 ordine] *LP*, ratione *MO* 88-89 sicut ... futurum] sicut (accidit *exp.*) contingit in particularibus causis, a Causa Prima eveniret (evenientibus *leg. Mandonnet*) ille effectus futurus *P* 88-89 contingit in particularibus] *om. Mandonnet* 90 Nunc] nec *leg. Mandonnet* 90-91 ordo eius] *MOP*, 2-1 *L* 92 evenit] *MOP*, evenerit *leg. Mandonnet*, eveniet *L* 93 quia] *MOP*, qui *L* 93 aliter] *P*, *om.* *LMO*

evenit illud futurum necessario, quia quamquam de eventu illius futuri non sit possibile aliter evenire quam secundum ordinem Causae Primae eo quod non est causa impedibilis, quia tamen sub eius ordine non tantum cadit illud futurum sed et possibile oppositum, ideo nec respectu Causae Primae est eventus illius futuri necessarius.

Ad secundum est intelligendum quod, sicut dicit Aristoteles in *Primo Caeli et Mundi* [12], ille qui sedet, dum sedet, habet potentiam ad standum. Sed qui sedet, dum sedet, non habet potentiam ad standum dum sedet. Et ideo dicitur in *libro Perihermeneias* [13] quod esse quod est, quando est, necesse est esse; non tamen : quod est, necesse est esse. Sic etiam causa ut in pluribus non impedita, etiam quando non est impedita, possibile est ut non eveniat ab ea effectus, licet non sit possibile quod a causa non impedita non eveniat effectus, quando non impedita; et cum necessitas sit quaedam impossibilitas aliter se habendi, apparet quod in eventu effectus a causa impedibili est quaedam necessitas, et videlicet, quia causa ut in pluribus, existens in dispositione in qua habet causare effectum, et non impedita, non est in potentia ut non causet effectum, sic se habens. Et nisi esset talis necessitas, [fol. 107rb] nihil a talibus causis eveniret; et hanc necessitatem intellexit Avicenna [14] quando dixit quod omnis effectus respectu suae causae est necessarius. Ista tamen non est necessitas simpliciter, sicut neque cuiuslibet praesentis.

98 et] *P*, est *LMO* 98 possibile] in *add. MO* 99 ideo] *MOP*, *om. L* 00 futuri] futurae *M*
2 in] *L*, *om. MOP* 2 Primo ... Mundi] De Caelo et Mundo *leg. Mandonnet*, quod *add. L* 4 dum sedet] *MOP*, *om. L* 4 in libro] *L*, libro *P*, in *MO* 7 etiam] *MP*, et *O*, *om. L* 10 cum] tamen *leg. Mandonnet* 11 eventu effectus] *MOP*, 2-1 *L* 12 existens] ens ut *O* 13 qua habet] *LP*, qualibet *MO*, quam habet *leg. Mandonnet* 13 non] *om. O* 14 nisi] ubi *O* 16 intellexit] *MOP*, intelligit *L* 16 dixit] *MOP*, dicit *L* 17 omnis] omnes *O* 17 est] *MOP*, *om. L* 17 Ista] Ita *O* 17 tamen] necessitas *add. L* 18 neque] quae *add. L*

(12) Aristoteles, *De Caelo* I, 12 (281 b 13).
(13) Aristoteles, *De Interpretatione* 9 (19 a 22).
(14) Avicenna, *Metaph.* VI, tr. 3 (éd. 1508, 92rb, text. A).

Causa enim ut in pluribus, tunc cum non impedita, est impedibilis et potentiam habens ut non fiat ab ea effectus, licet non habeat potentiam ut impediatur non impedita. Non percipientes autem quidam praedictas necessitates, inciderunt in diversos errores. Quidam enim, attendentes quod causa, non impedita et universaliter existens in dispositione in qua habet causare effectum, non est in potentia ad non causandum ipsum sic se habens, dixerunt omnia necessario evenire; et apparet iam in quo erraverunt. Alii autem, ut vitarent hunc errorem, inciderunt in alium dicentes quod causa, existens in dispositione illa in qua habet causare effectum, causa nullo modo esset ad effectum necessaria, quia tunc tolleretur consilium et liberum arbitrium. Distinctio autem praedicta necessarii solvit hanc ipsorum ignorantiam. Si omnia evenirent necessario, a causis videlicet non impedibilibus, otiosum esset consilium ad impediendum quosdam effectus futuros, ut si comestio veneni esset causa mortis non impedibilis, otiosum esset quaerere consilium medicinae. Hoc etiam ipsum quod est : ipsam causam, producentem effectum, esse causam non impedibilem et necessariam, tolleret arbitrii libertatem, quia tunc omne velle nostrum causaretur a causa cui non posset resistere voluntas. Sed hoc ipsum quod est : comestio veneni, non impedita, non est in potentia ut non causet mortem non impedita, non removet consilium medicinae. Sed non consulendum ut comes-

19 tunc] *MOP*, tantum *leg. Mandonnet*, *om. L* 21 ut] *MOP*, et non *L* 21 Non percipientes] *P*, Non de percipientes *L*, Non depercientes *O*, Non percientes *M* 22 inciderunt] inciderant *M* 23 enim] *om. O* 24 causare] *MOP*, causatae *L* 24 effectum] non habet potentiam vel *add. L* 25 sic se habens] *MOP*, *om. L* 26 necessario] *MOP*, de necessitate *L* 28 causa] *MOP*, omnia *L* 28-29 habet ... effectum] *P*, *om. LMO* 29 nullo] *LMOP*, non *exp. P*, non ullo *leg. Mandonnet* 30 quia] qua *M* 30 consilium ... arbitrium] *MOP*, 4-3-1-2 *L* 31 praedicta] *MO(P)*, praedicti *L* 33 impediendum] pediendum *M* 34-35 ut ... medicinae] *i.m. sup. P* 34 causa] *om. O* 36 producentem] quemcumque *add. i.m. P* 36 non] *MOP*, *om. L* 37 et] *MOP*, *om. L* 37 libertatem] *MOP*, liberationem *L* 38 nostrum] necessarium *leg. Mandonnet* 39 Sed] si *add. L* 39 quod est] *L*, quod *MP*, est *O* 40 causet] *MOP*, causat *L* 40 impedita] *MP*, impeditam *LO* 41 non] consuducat sed *add. O* 41 consulendum] consuetudo *leg. Mandonnet* (*P* : 9sud) 41 ut] *MP*, quod *L*, quia *O*

tio veneni, quae non impedita, mortem non inducat; sed consulendum quia comestio veneni, quae non impedita, impedibilis erat, ut alias comestio praedicta auxilio me- [fol. 107va] -dicinae impediatur et mortem non inducat. Hoc ipsum autem quod est: voluntatem moveri ad volendum semper sub causa existente in dispositione illa in qua nata est movere voluntatem, et voluntate etiam existente in dispositione illa in qua nata est a tali moveri, non tollit arbitrii libertatem, eo quod nihil moveat voluntatem quin impedibile sit a motu, etsi tunc non sit impeditum quando eam movet. Unde considerandum quod libertas voluntatis in suis operibus non sic est intelligenda, quod voluntas sit prima causa sui velle et sui operari potens se movere ad opposita, ab aliquo priori non mota. Voluntas enim non movetur ad volendum nisi ex aliqua apprehensione. Non est etiam haec libertas voluntatis quod, ipsa voluntate existente in dispositione illa in qua nata est moveri ad aliquid volendum, et movente etiam existente in dispositione in qua natum est movere, habeat aliquando non moveri voluntas, vel habeat potentiam ut non moveatur sic disposita et agente sic disposito; hoc enim est impossibile. Sed consistit in hoc libertas voluntatis quod, etsi ab aliquibus inveniatur aliquando mota voluntas, cum non sint impedita huiusmodi moventia voluntatem, talis est natura voluntatis quod quodlibet eorum, quae habent movere

42 quae] *OP,* quod *L, om. M* 42-43 mortem ... impedita] *MP, om. LO (homoioteleuton)* 42-43 consulendum quia] *M,* ut *P* 45 est] quod *add. O* 46 in] *LP,* insunt *MO* 46 in dispositione] indispositione *M* 47 voluntatem, et] *LP,* movere *O, om. M* 47 voluntate etiam existente] *P,* voluntatem etiam existentem *LO,* voluntatem etiam existente *M* 48 illa] *om. MOP* 48 est] *LP, om. MO* 48 a tali] *i.m. P* 49-50 quin ... eam] *iter. L* 50 impeditum] *LP,* impedimentum *MO* 51 considerandum] est *add. MO* 51-52 sic est] *MOP,* 2-1 *L* 53 movere] *LP,* moveri *M,* mutari *O* 53 aliquo] alio *O* 54 aliqua] *MOP,* quadam *L* 55 etiam *MOP, om. L* 55 haec] hoc *leg. Mandonnet* 56 illa] *LP, om. MO* 56 ad aliquid] *MO,* 2-1 *L,* ad *P* 57 volendum] movendum *O* 57 natum] *LP,* nata *MO* 58 habeat[1]] *MO,* hanc *L,* possit *P* 58-59 habeat potentiam] *LMP,* 2-1 *O,* hanc potentiam *leg. Mandonnet* 61 etsi] *LP,* si *MO,* libertas *add. L* 61 inveniatur aliquando] *LP,* 2-1 *MO* 62 sint] *P,* sit *LM,* sunt *O* 63 eorum quae habent (nata sunt *P*)] *MOP,* cor quod habet *L*

voluntatem, valeat a suo motu impediri; quod contingit voluntati econtra ad appetitum sensualem, quia voluntas vult ex iudicio rationis, appetitus autem sensualis appetit ex iudicio sensus. Nunc ita est quod nos nascimur cum determinato iudicio sensus [fol. 107vb] circa delectabilia et tristabilia, haec determinate sentientes delectabilia, illa cum tristitia. Propter quod autem appetitus sensualis non libere quaecumque appetit vel refugit. Non sic autem nascimur cum determinato iudicio circa bona et mala, sed possibile alterutrum; propter quod et in voluntate.

Ad tertium dicendum est quod accidentia, quae habent causam unam nec potest unum eorum evenire nisi a causa a qua evenit alterum, necessaria sunt; immo nec proprie sunt accidentia, sicut in exemplo prius posito, quod florente hac arbore floret et alia. Sed, quae concurrunt ex uniente causa, possibile tamen illa evenire a causis diversis, et unum evenire non a causa alterius, concomitantia talium non est necessaria. Sicut cum volente creditore ire ad forum, velit et debitor ex causa communi, utpote

65 ad] ab *O* 65 sensualem] sensibilem *O* 65 quia *MOP,* quod *L* 67 ita est] *L,* 2-1 *MO* 67 nascimur] nascentur *O* 68 tristabilia] *MOP,* tristitia *L* 68-69 determinate] *MP,* determinante *LO* 69 illa] autem *add. MO* 70 autem] *L,* etiam *MO* 70 sensualis] sentiat *leg. Mandonnet,* et *add. O* 71 refugit] Sed si omnia simpliciter essent necessaria, utpote a causis non impedibilibus evenientia, omnis causa a qua moveretur voluntas ad aliquid volendum vel agendum, esset necessaria, nec posset impediri; et sic non esset libera voluntas. Et otiosum etiam esset consilium medici, qui quasdam causas mortis ab effectu niteretur impedire. Otiosum etiam esset studium ut boni fiamus et exercitium abstinentiae contra delectabilia, ne per ipsa efficeremur intemperati. Experimur autem quod, nisi ad hoc studeremus, delectabilibus capti vel tristitias aliquas fugientes vel ex aliqua alia causa vitiosi fieremus *add. i.m. inf. P* 72 possibile] *MOP,* possibiliter *L,* est *add. P* 72 alterutrum] *LM,* alteratur *O* 72 et] *om. O* 75 unam] *MOP, om. L* 75-76 a^2 ... alterum] aliqua evenit aliquando *leg. Mandonnet* 76 immo nec] et movet *O* 77 in exemplo] maxime *O* 77 quod] *OP,* quia *L(M?)* 77 floret] *LP,* floreat *MO* 78 quae] *MOP, om. L* 79 illa] *MOP, om. L* 79 unum] non *add. MO* 79 non] *MOP, om. L* 79-80 alterius] cum *add. MO* 81 velit] *MOP,* venit *L*

sterilitate avenae et defectu bladi; quia tamen possibile est ista evenire a causis diversis, et unum eorum non a causa alterius, ita ut accidat quod sint a causa una : propter hoc, quod volente creditore ire ad forum velit et debitor, non est necessarium. Et quia accidens non habet causam unientem proximam nisi per accidens, remota autem, quae Deus est, non inducit necessitatem in concomitantia accidentium, ideo bene dixit Aristoteles (15), quod accidens non est vere ens sed quasi solo nomine, nec vere unum, et quod causa generationis ipsius nulla. Unde, cum aliqua duo in ente per accidens sibi concurrunt, verum est quod habent unientem causam, sed sicut accidit ea esse unita, sic accidit ea esse ab una causa, cum possibile sit unum eorum inveniri a sua causa propria absque eo quod alterum. Hoc igitur quod ens in pluribus non eveniet de necessitate, ut quod comedens calida moriatur, et quod ea quae per accidens, non sunt etiam necessaria, ut quod fodiens inveniat thesaurum, hoc est quod facit quod non omnia necessario futura sunt sed solum ea quae a causis [fol. 108[ra]] non impedibilibus eveniunt, et in praesentibus habent causam talem qualem mors futura habet in corpore animalis praesentialiter vivente.

82 sterilitate avenae] *L*, sterilitate damonae *M*, subtilitate annonae *O* 82 defectu] *LO*, propter defectum *P*, defectum *M* 84 ut] *MOP*, quod *L* 84 sint] *L*, sicut *MOP* 84 propter hoc] *L*, propter *MO*, ideo *P* 85 velit] *MOP*, venit *L* 87 quae Deus (differens *leg. Mandonnet*) est] *LP*, quaeremus *MO* 88 in] et *O* 88 bene] *LP*, *om. MO* 88 dixit] *MOP*, dicit *L* 90 quod] tota *add. MO* 90 Unde] *OP*, unum *LM* 91 in ente] *MOP*, etiam entia *L* 91 sibi] *MOP*, *om. L* 91 concurrunt] *LP*, concurrant *MO* 92-93 unita ... esse] *om. MO (homoioteleuton)* 93 cum] non *O* 94 eo] *LP*, eorum *MO* 94 alterum] alterius *leg. Mandonnet* 94 ens] entia *corr. i.m. P* 95 eveniet] *L*, eveniret *MO*, eveniunt *P* 96 et] *MOP*, ut *L* 96 quae] fiunt *add. P* 96 etiam] *P*, et *MO*, *om. L* 97 ut] et *MO* 97 inveniat] inveniet *L*, sepulcrum inveniat *P*, *om. MO* 98 necessario] *LP*, necessaria *MO* 98-99 a causis] accidens *O* 99 impedibilibus] *LP*, impedientibus *MO* 00 habet] *LP*, habent *MO* 1 animalis] alicuius *leg. Mandonnet* 1 praesentialiter] principaliter *O*

(15) Aristoteles, *Metaph.* VI, 2 (1026 b 13).

IV

Ad primum in oppositum dicendum quod causa effectus ut in pluribus, secundum se accepta, non est ad effectum necessaria; ipsa etiam accepta ut non impedita, impedibilis remanens, non est etiam ad effectum necessaria. Sed verum est quod causa ut in pluribus, accepta ut non impedita et ut in dispositione in qua causa, non est in potentia ut non causet effectum, non impedita et sic se habens; et sic intellexit Avicenna (16) quod omnis effectus respectu suae causae sit necessarius, quae necessitas, sicut prius visum est, non est nisi sicut omne quod est, esse necessarium quando est. Et quia causa ut in pluribus, posita ut non impedita, quamquam et tunc sit in potentia ut impediatur et non producatur effectus, tamen ipsa non impedita non est in potentia ut possit non poni effectus, ea non impedita, ideo ad hoc quod causa ut in pluribus sit causa in actu causans effectum, non requiritur nisi remotio prohibentis nec eget aliquo per se educente eam de potentia ad actum, cum ipsa impedita non sit causa in potentia nisi per accidens.

Ad secundum dicendum per idem, quod effectus futurus contingens, qui eveniet, in habitudine praesentium non tantum habet causam quae est sicut materia, sed et causam in actu, non tamen causam ex qua necessario sit ille effectus futurus; quod sic

3-4 non ... accepta] *om. O (homoioteleuton)* 4 etiam] *LP*, autem *M* 4 impedibilis remanens] *MOP*, 2-1 *L* 5 etiam] autem *O* 5 verum] nomen *O* 6 ut[1]] *MOP*, et *L* 6 in[2]] *om. M.* 8 habens] *MO*, habent *L* 8 sic[2]] *LMO et corr. s.v. P*, hoc *exp. P* 11 esse necessarium] *MOP*, 2-1 *L* 12 ut] *MOP*, et *L* 12 tunc] tantum *leg. Mandonnet* 12 sit] *MOP*, sint *L* 15 causa[1]] *MOP*, causat *L* 15 causa in] causam *M* 15 causans] causet *LMO*, *om. P* 15 effectum] effectus *P* 16 eget] aget *M* 16 per se] *LMO et s.v. P* 16-17 per se educente] *MOP*, 3-1-2 *L* 17 ad] *LMO et corr. s.v. P*, in *exp. P* 18 causa] *MOP*, *om. L*

19 per idem quod] *M*, propter idem quod *O*, quod idem *L*, sicut prius *P* 19-20 futurus contingens] *MOP*, 2-1 *L* 20 eveniet] *LP*, eveniret *leg. Mandonnet*, evenit *MO* 20 tantum] *LP*, tamen *MO*

(16) Avicenna, *Metaph.* VI, tr. 3 (éd. 1508, fol. 92rb, text. A).

apparet. Potest enim habere in habitudine praesentium causam non impeditam sine medio, per medium unum vel plura. Et talis, sicut visum est, non est ad effectum necessaria, nec tamen causa solum sicut materia egens aliquo quod ipsam faciat causam in actu. Unde deficit ratio supponens quod, si effectus futurus in habitudine praesentium non habet causam quae sit causa tantum ut materia, quod ideo iam praesentialiter existat aliqua causa illius effectus non impedita et necessaria.

Eodem modo solvitur tertium sicut [fol. 108rb] apparet inspicienti.

Ad quartum dicendum quod ad hoc quod omnia evenirent necessario etiam respectu Causae Primae et totius connexionis causarum et habitudinis praesentium, exigeretur quod nihil esset ens per accidens, non tantum in respectu Causae Primae, et quod non tantum Causa Prima esset non impedibilis causa, immo etiam quod non posset esse accidens impedimentum respectu causarum mediarum, per quas Causa Prima effectus suos producit, ut dictum est prius.

Ad aliud de providentia sciendum est quod QUIDAM dixerunt : omne illud quod fiet, futurum necessario propter id quod tangitur in tribus rationibus de providentia divina superius habitis. Sed errant. Providentia enim divina necessitatem rebus non imponit; quod sic apparet. Providentia divina nihil aliud est quam ratio practica seu intellectus connexionis et ordinis cau-

23 habitudine] habitudinem *leg. Mandonnet* 23 causam] *LMO, om. P* 24 sine] in me *M* 26 solum] *MOP,* solis *L* 26 egens] agens *M* 26 quod ipsam] per ipsum *O* 26 faciat] esse *add. L* 27-30 Unde ... necessaria] *om. P* 28 quae sit causa] *om. O* 29 iam praesentialiter] *L,* iam (non *O*) principaliter *MO* 30 impedita] impeditus *L,* impedibilis *MO*

31 solvitur] ad *add. MO*

34 etiam] *MP,* et *LO* 34 et] *LMO, om. P* 34-36 totius ... et] *om. MO (homoioteleuton)* 36 non] *P,* nisi *L* 37 Prima] *MOP, om. L* 37 impedibilis] *MOP,* impossibilis *L* 38 impedimentum] impeditum *leg. Mandonnet* 40 ut ... prius] *L,* 1-4-2-3 *MO, om. P.*

41 de] *LM,* quod *O* 42 illud] *MO, om. L* 42 id] *L,* illud *MO* 44 rebus] *LP, om. MO*

sarum ad sua causata. Quodsi dictus ordo et connexio futuris omnibus necessitatem non imponit, sed tantum quibusdam, quae fiunt ex causis non impedibilibus, nec etiam ratio dictae connexionis necessitatem imponet, quia si causae quas praeordinat paterfamilias in aliquem finem, necessario illum non inducunt, tunc nec ratio seu intellectus vel providentia patrisfamilias.

Propter hoc dixerunt ALII [17], quod per providentiam divinam providetur de aliquo futuro non solum quod fiet, sed et qualiter fiet, utpote, secundum conditionem causae proximae, contingenter vel necessario; et ideo de eventu futurorum contingentium dicunt quod necesse est quod talia fiant, contingenter tamen. Sed iste sermo potest intelligi tripliciter. Uno modo ut intelligatur non quod huiusmodi futura necessario fiant, sed quod in eventu huiusmodi futurorum necesse est esse contingentiam, ita quod, si fiant, necesse est quod contingenter; et hoc est verum; sed hoc non intendunt dicere dicentes quod necesse est quod fiant huiusmodi futura, contingenter tamen, cum intentio eorum sit [fol. 108va] ponere necessitatem et infallibilitatem in eventu huiusmodi futurorum, eo quod provisum est de ipsis quod fiant, providentia infallibili. Et ideo secundo modo potest intelligi per sermonem dicentem quod necesse est quod huiusmodi futura fiant, contingenter tamen, quod huiusmodi

47 causata] *MOP,* causa *L,* quod *add. L,* quod si *add. MO* 47 dictus] ductus *O* 48 quae] *MOP,* qui *L* 50 imponet] *LMO,* imponit *P* 51 paterfamilias] prfa^{as} *leg. Mandonnet* 51 illum] *LP,* illis *M,* illius *O* 52 patrisfamilias] *MOP,* pusfa^{as} *leg. Mandonnet,* patrifamilias *L.*

53 alii] *LMO,* aliqui *P* 53-54 per providentiam divinam *(om. O)*] *MOP,* providentia divina *L* 54 et] *LP,* etiam *MO* 58 tamen] *om. O* 58 tripliciter] *L,* dupliciter *MO* 58 ut] *L,* quod *MO* 59 non] *MOP,* nihilominus *L* 59 necessario fiant] *LP,* necessarium fiat *MO* 61 quod] *om. O* 61 fiant *MOP,* fiat *L,* quod *add. LMO* 62 hoc] *MOP, om. L* 63 necesse est quod] *MO, om. L (homoioteleuton)* 63 tamen] *MO,* tantum *L* 66 fiant] *om. O* 66 infallibili] intelligibili *O*

(17) Cf. S. THOMAS, *Summa theol.* I, 22, 4 in corpore et ad primum; *Metaph.* VI, lect. 3 (CATHALA n. 1220).

futura contingenter eveniant relatione ad quandam causam eorum impedibilem, et quod tamen necesse sit quod fiant, relatione ad providentiam et totam causarum connexionem. Et hoc est dicere quod simpliciter necessario eveniant, licet respectu ad aliquid sint contingentia; sed, sicut prius visum est, omnia esse necessario futura etiam in respectu ad totam connexionem causarum, falsum est. Tertio modo potest intelligi quod velint dicere contingentiam esse simpliciter etiam in respectu ad providentiam divinam et causarum connexionem, et non tantum in respectu ad aliquam causam. Sed tunc in dicto sermone implicantur opposita, quae simul stare non possunt. Non enim stant simul quod necesse sit quod *a* fiat et tamen contingenter fiat. Talia autem non dicunt nisi ut, propter infallibilitatem providentiae divinae, infallibilitatem ponant et necessitatem in eventu omnium futurorum. Sed sicut prius dictum est, si connexio, ordo et habitudo praesentium necessitatem futuris omnibus non imponit, tunc nec intellectus huius ordinis et habitudinis practicus.

Sed est diligenter attendendum quod, si praeintellectum esset de aliquo futuro quod diximus contingens, quod fiet, et praeintellectum esset hoc intellectu, qui esset illius in se, non in alio, et per propriam eius rationem, et intellectu infallibili, sive intellectus esset divinus sive quicumque alius, illud esset

69 futura] suantur (?) *O* 69-70 quandam ... ad] *om. O (homoioteleuton)* 69 quandam causam] *LP*, 2-1 *M* 70 tamen] *M(P)*, tantum *L* 70 ad] *MP*, *om. L* 71 est] *om. O* 73 sint] *LM*, sit *O* 73 prius] *LM*, *om. O* 73 omnia] *iter. O* 74 etiam] *M*, et *L*, *om. O* 75-76 contingentiam] *MO(P)*, contingentia *L* 76 esse simpliciter] *L(P)*, 2-1 *MO*, non tantum in respectu ad aliquam causam, sed *add. P* 76 etiam] *MOP*, *om. L* 76-77 divinam] *om. O* 78 aliquam] *MP*, aliam *LO* 80 sit] *om. O* 80 autem] praedicti *add. P* 80 dicunt] *MP*, ducunt *O*, *om. L* 82 Sed] hoc non oportet dicere nam *add. P* 84 omnibus] *LP*, hominibus *MO* 85 ordinis et habitudinis (huiusmodi *leg. Mandonnet*)] *MOP*, 3-2-1 *L*
86 Sed] *L*, etiam *P*, et *MO* 86 praeintellectum] per intellectum *O* 87-88 de ... esset^1] *om. O (homoioteleuton)* 88 hoc] et hoc in *O* 88 intellectu] *MOP*, intellectum *L et leg. Mandonnet* 88 non] *iter. L* 89 propriam eius rationem] *MOP* (1-3-2 *MO*), proprias eius rationes *L* 89 et^2] in *O* 89 intellectu infallibili] intellectum infallibilem *leg. Mandonnet* 90 esset^1] intellectus *add. L*

necessario futurum. Unde, quia QUIDAM assimilant intellectum divinum, quo intelligit de aliquo futuro quod fiet, suo intellectui, po- [fol. 108vb] -nentes et illum intellectum infallibilem, necesse habent dicere omnia necessario futura, sicut et dicit AVERROES *Sexto Metaphysicae* (18), quod secundum illud quod dicitur in *Exemplis legalibus*, quod omnia scripta sunt in tabula et quod illud, quod scriptum est, oportet quod exeat ad actum, omnia sunt necessario futura. *Exempla* enim *legalia* accipiunt quod in intellectu divino est intellectus de omnibus quae fient, ipsa fore, et intellectus quo illa intelliguntur in se, non in alio, et per propriam rationem. Sic enim accipiunt *Exempla legalia* omnia esse scripta in tabula : intendens AVERROES per scripturam in tabula illud quod QUIDAM dicunt praescientiam divinam, providentiam, vel praedestinationem quae pars est providentiae, vel librum vitae.

Sed advertendum quod nec praesentia nec futura vel eventus futurorum intelliguntur per intellectum divinum intellectu qui sit eorum in se, sed intellectu quo aliquid intelligitur in alio. Nullum enim intellectum habent praedicta in Deo, nisi intellectum qui est sui ipsius et eius substantia. Talis autem intellectus futurorum infallibilis et semper verus non oportet quod futuris

91 Unde] *OP*, Ut *M*, Et *L* 91 quidam] *MOP*, homines *L* 93 illum intellectum] *LP*, 2-1 *MO* 94 omnia necessario (necessarium *MO*) futura] *LMO*, quod omnia eveniunt necessario futura *P*, quod omnia futura necessario sunt futura *corr. s.v. et i.m. P* 94 et] *L*, etiam *P*, *om. MO* 94 Averroes] Avicenna *O et leg. Mandonnet* 95 illud] *MOP om. L* 96 in tabula] *P*, tabula *L*, tabulis *MO* 97 est] *MOP*, *om. L* 98 sunt necessario] *LP*, 2-1 *MO* 98 in] *P*, *om. LMO* 99 omnibus] rationibus *O* 00 intelliguntur] *LP*, intelligendo *leg. Mandonnet*, intelligantur *MO* 00 in^2] *om. O* 00-1 propriam rationem] *MOP*, proprias rationes *L* 1 omnia] *MOP*, *om. L* 2 Averroes] *P*, Avicenna *leg. Mandonnet*, autem *LMO* 4 pars est] *L*, 2-1 *MO* 4 vel ... vitae] *LP*, *om. MO*
5 advertendum] *MOP*, attendendum *L*, est *add. MO* 5 nec^1] *om. MO* 6 divinum] quod *add. M* 6 intellectu] intellectum *leg. Mandonnet* 7 se] *LP*, esse *MO* 7 intellectu] intellectum *leg. Mandonnet* 8-9 intellectum] intellectu *L*

(18) AVERROES, *Metaph.* VI, text. 7 (éd. 1542, fol. 146r).

cum ex causis ordinatis non est necesse sequi aliquem effectum, tunc nec ex ratione practica illius ordinis. Latet autem sequi, si provisum est quod *a* fiet, ipsum *a* fore : hoc contingit quia providentia sui eventus intelligitur ad similitudinem nostri intellectus et nostrae providentiae de aliquo futuro quod ipsum fiet.

Ad tertium de providentia dicendum est quod, sicut alicuius mutabilis potest esse in Deo scientia immutabilis eo quod non scitur scientia quae sit eius in se sed in aliquo [fol. 109rb] immutabili, sic etiam potest esse fallibilis futuri providentia infallibilis. Advertendum tamen quod, quamquam fallibile sit *a* fore, nihilominus tamen eventus ipsius *a* non potest fieri extra ordinem Primae Causae, sed etiam hoc ipsum posse non fore non est extra eius ordinem.

Eodem modo quo dictum est de providentia divina, si argueretur ex praescientia divina futurorum vel praedestinatione, esset dicendum.

Et in hoc terminantur sex problemata et una quaestio, et hoc determinatum est a magistro Sigero de Brabantia.

50 practica] ponatur *leg. Mandonnet* 50 Latet autem] *LM,* Latetet autem *O,* Quod autem videtur *P* 51 contingit] *P, om. LMO* 51 quia] quod *O* 52 sui] sive *legit Mandonnet* 52 intelligitur] *LP,* intellectus *MO*

54 est] *L, om. MO* 54-55 alicuius mutabilis] actus immutabilis *leg. Mandonnet* 55 mutabilis] intelligibilis *O* 55 esse] scientiam *add. L* 55 scientia] *MP, om. LO* 55 immutabilis] *MOP,* mutabilis *L* 56 sit] *MOP,* est *L* 56-57 immutabili] immutabiliter *leg. Mandonnet* 57 etiam] *OP,* et *LM* 57 esse fallibilis futuri] *L,* 2-1-3 *MO,* 1-3-2 *P* 58 quod] *LP, om. MO* 59 ipsius] *om. O* 60 Primae Causae] *LP,* 2-1 *MO* 60 etiam] *L,* et *M, om. OP* 60 ipsum] quod *add. L* 60 est] *MOP, om. L*

62-66 Eodem ... Brabantia] *om. P* 62 divina] *L, om. MO* 63 praescientia] *LM,* praesentia *O*

65-66 Et ... Brabantia] *L, om. MO.*

<ADDITION DE GODEFROID DE FONTAINES (P)>

Si arguitur contra praemissa (quod universaliter causa, ex qua sequitur quicumque effectus, non sit impedibilis a productione effectus, sic) illa causa non potest impediri, quam nihil potest impedire; quia, licet ex aliqua natura seu potentia sit posse impediri et posse impedire, sicut est universaliter differentia potentiae passivae ad activam, tamen, cum potentia passiva non habeat rationem potentiae nisi in habitudine ad activam, ablata potentia activa, aufertur et passiva; et sic illud quod nihil potest impedire, non potest impediri. Sed causam, ex qua sequitur aliquis effectus, nihil potest impedire, quia nihil eorum quae operantur ad productionem effectus, qui sequitur ex sua tali vel tali causa, potest illam causam impedire, cum potentia activa non sit ad contraria, nisi forte rationalis quae etiam, accepta ut activa, ad unum tantum est. Totus autem ordo causarum operatur ad productionem effectus, qui sequitur ex quacumque causa. Nihil ergo contentorum in toto ordine causarum potest impedire causam, ex qua sequitur effectus; ergo omnino nihil, cum omnia sub ordine universi sint contenta.

Dicendum quod haec ratio nititur concludere falsum et contra intentionem Aristotelis [20] dicentis quod multae causae producunt effectus suos, quae tamen impedibiles sunt et natae suscipere impedimentum.

Maior autem non est usquequaque vera. Existentia enim potentiae passivae non requirit ut simul cum illa existat quaecumque potentia activa, utpote proxima et approximata passivae (et) ad agendum sufficienter disposita; sic enim non inveniretur aliquid esse in potentia nisi cum esset in actu. (Hoc etiam patet exemplo. Ars siquidem medicinae potentia quaedam activa est

68-70 quod ... effectus] *i.m. inf.* 70 sic] *i.m.* 70 causa ... quam] tamen ... qua *leg. Mandonnet* 73 potentiae] activae ad *exp.* 73 passivae] passivam *corr.* 81 tantum] determinatum *exp.*

91 requirit] requiritur *leg. Mandonnet* 92 approximata] approximatae *corr.* 92 et] *s.v.* 94-6 Hoc ... activa] *i.m. inf.*

[20] Aristoteles, *Metaph.* VI, 3 (1027 a 29-b 11).

necessitatem imponat, ita quod dicendum est de aliquo futuro contingenti, quod non est provisum et praeintellectum a Deo ipsum fore, cum nihil sit provisum a Deo et praeintellectum nisi quod est verum. Nunc autem, sicut vult ARISTOTELES in *libro Perihermeneias* (19), quamquam navale bellum fore vel non fore sit verum, non tamen divisim contingit alterum vere dicere. Si enim navale bellum fore esset verum, tunc navale bellum fore esset necessarium, ut *ibidem* pertractatur. Aut si graviter sonat in auribus aliquorum, quod non sit hoc praeintellectum a Deo, tunc dicendum, sicut prius dictum est, quod, cum hoc ipsum, quod est *a* fore, in Deo non habeat intellectum, nisi qui est ipsius substantiae divinae et ipsa substantia divina, etiam talis intellectus ipsius *a* quod fiet, qui est eius in alio quodam immuta- [fol. 109ra] bili, quamquam quod *a* fiet sit mutabile, nullam imponit necessitatem ipsi *a* ad eventum.

Ex quo respondendum ad primum concedendo maiorem : quod 'effectus futurus qui habet causam praesentem ex qua necessario sequitur, de necessitate eveniet'; et negando minorem quae accipit quod 'omnia, quae evenient, habent causam praesentem ex qua necessario sequuntur'; et cum probatur : 'quia provisum est de ipsis quod fient', potest negari ut dictum est; et quod non est provisum quod *a* fiet, cum nec hoc sit verum : vel dicendum quod, licet provisum sit quod *a* fiet, et providentia infallibili, est tamen hoc fallibile quod *a* eveniet, eo quod illa providentia et intellectus ipsius *a* infallibilis non est eius in se sed in alio immutabili. In intellectu enim divino mutabilia habent scientiam immutabilem et futura etiam fallibilia praescientiam et providentiam infallibilem.

Ad secundum de providentia dicendum per idem, aut negando antecedens, scilicet quod provisum est quod *a* fiet, ratione praedicta; aut interimendo consequentiam qua dicitur quod, si provisum est *a* quod fiet, ergo *a* fiet. Si enim ex habitudine praesentium et connexione causarum non sequitur quod *a* eveniet, — tunc enim esset necessario futurum ex illis, — tunc etiam nec ex existentia Causae Primae, cum Causa Prima illud causare non habeat nisi per medias causas; et, si ex praedictis non sequitur quod *a* eveniet, tunc etiam nec ex providentia quam in Deo habet, cum providentia quam in Deo habet, Deus sit; et quia etiam,

11 quod] *om. M* 11 dicendum est] *LP,* posset dici *MO* 12 est] *MP, om. LO* 12 provisum] sit *add. O* 12 ipsum] *MOP, om. L* 13 sit] *om. O* 13 provisum] etiam *add. O,* et *add. M* 13-14 nisi ... verum] *MOP,* non vero *L* 14 vult] *L,* videtur velle *MO* 14 libro] *L,* I^{o} *P, om. MO* 16 contingit alterum (aliquando *leg. Mandonnet*)] *MOP,* 2-1 *L* 16 vere dicere] *LP,* dicere verum *MO* 17 navale ... fore] *MOP,* 3-1-2 *L* 17 esset] essent *M* 18 ibidem] *MO,* idem *L* 18 ut ... pertractatur] *om. P* 18-19 si ... aliquorum] *LP,* quia hoc videtur contra veritatem *MO* 20 prius dictum] *L,* praedictum *MO,* dictum *P* 20 quod^{1}] *MOP, om. L* 21 habeat] *LP,* habeant *MO* 21-22 ipsius ... divinae] *LMP,* 2-3-1 *O* 22 ipsa substantia] *P,* substantia etiam *L,* substantia *MO* 22 etiam] *P,* est *MO, om. L* 24 mutabile] immutabile *MO(?)* 24 imponit] *P,* enim ponit *L,* in potentia *MO* 25 *a*] autem *O*
26 respondendum] *L,* dicendum *MO* 27 effectus] quod effectus *add. O* 27 futurus ... habet] futuri ... habent *M* 28 sequitur] *LP,* sequetur *MO* 28 eveniet] eveniret *leg. Mandonnet* 28-29 et ... accipit] *LMO,* cum assumitur (asseritur *leg. Mandonnet*) *P*

(19) ARISTOTELES, *De Interpretatione* 9 (19 a 29).

30 necessario] *LM,* necessitatem *O* 30 sequuntur] *L,* sequetur *MO* 30 probatur quia] *LM,* probat quod *O* 31 et] *LM, om. OP* 32-33 cum (omnino *leg. Mandonnet*) ... fiet] *MOP, om. L (homoioteleuton)* 32 nec hoc sit] *P,* u^{o} (vero? nullo?) hoc *MO* 32 vel] *P,* aut *O,* a^{i} (aliter?) *M* 33 licet] *P,* quamquam *MO* 33-34 providentia infallibili] provideatur infallibiliter *leg. Mandonnet* 34 est] *MOP,* erit *L* 34 hoc] *MOP, om. L* 34 fallibile] infallibile *O* 34 illa] *MOP,* ea *L* 35 ipsius *a* infallibilis (fallibilis *MO*)] *MOP,* 3-1-2 *L* 36 immutabili] *LP,* mutabili *MO* 36 In] *MOP, om. L* 36 enim] *MOP,* autem *L* 36 mutabilia] immutabilia *M* 37 scientiam] *MOP,* substantiam *L* 37 praescientiam] *LP,* etiam scientiam *MO*
40 scilicet] *L,* videlicet *MO, om. P* 40 quod^{1}] *L,* quo dicitur quod *P,* quo *MO* 40 quod^{1} ... fiet] *i.m. P* 40-41 ratione praedicta] *L,* ratione iam dicta *MO,* sicut dictum est prius *P* 41 interimendo] potest interimi (interverti *leg. Mandonnet*) *P* 44 necessario] *LP,* necessarium *MO* 45 illud] ad *O* 46 habeat] *L,* habebit *MO* 46 si] *P,* sic *LMO* 47 *a*] autem *M,* de necessitate *add. i.m. P* 47 quam] qua *leg. Mandonnet* 48 providentia ... habet] *MO, om. L (homoioteleuton),* illa *P* 48 quam] *M,* quod *O* 48 Deus sit] *L,* non sit nisi Deus *P,* sit Deus *MO*

sanitatis et impeditiva mortis accidentalis, utpote ex comestione veneni alicuius contingentis. Cum ergo comestum est aliquod venenum interficiens, potest contingere quod ars medicinae, impeditiva effectus illius veneni, sit corrupta. Corrumpuntur enim artes et regenerantur, et praecipue occultae et difficiles, secundum ARISTOTELEM [21]. Et sic erit illud venenum quoddam impedibile ab effectu suo, cum tamen non sit potentia activa quae ipsum habet impedire, ita quod potentia impedibilis invenitur in tempore in quo non invenitur impeditiva potentia. Impedibile tamen non est natum impediri nisi in illo tempore, in quo potest inveniri potentia impedimenti activa.) Sed verum est, sicut arguitur, quod existentia potentiae passivae requirit existentiam activae alicuius et aliquo modo. Nisi enim esset aliquo modo [fol. 142va] quod posset impedire et posset transmutare, nihil esset transmutabile, nihil impedibile. Unde dicit COMMENTATOR *XII° Metaphysicae* [22] quod omnia quae sunt in potentia materiae primae passiva et transmutabili, sunt actu in Motore Primo ut in potentia eorum activa et transmutativa. Sed, ut dictum est, potentia passiva invenitur in tempore in quo non invenitur potentia activa illi appropriata, licet non sit in potentia ad patiendum nisi in tempore quo possibile est esse activam. Et sic non omnino vera est *maior* dicens causam non posse impediri, quam nihil potest impedire.

Minor etiam dicens quod causam, ex qua sequitur effectus, nihil possit impedire, simpliciter falsa est; nisi quis opinaretur quod non potest impedire nisi quod impedit. Verum est enim quod, cum ex causa sequitur effectus, nihil illam causam totaliter impedit; sed ex hoc non sequitur quod nihil possit eam impedire. Licet enim nihil eorum quae operantur ad effectum, illam causam possit impedire; licet etiam totus ordo causarum,

96 impeditiva] impedit causam *leg. Mandonnet* 97 contingentis] contingens *leg. Mandonnet* 4 impeditiva] impedita *leg. Mandonnet* 6 impedimenti] impeditiva *corr.* 7 activae] accidentis *leg. Mandonnet* 12 transmutabili] transmutabilia *leg. Mandonnet.*

(21) ARISTOTELES, *Meteor.* I, 3 (339 b 28).

(22) AVERROES, *Metaph.* XII, 3, com. 18 (fol. 304 I-K); XII, 7, com. 37 (fol. 320 I-K); XII, 10, com. 52 (fol. 338 D-F).

ordinatarum ad aliquem effectum, operetur ad productionem illius effectus, non est tamen verum quod totus ordo (causarum totius) universi operetur ad productionem alicuius effectus. Immo, multa sunt in ordine universi, quae non refert esse vel non esse, seu illa esse aut sua opposita, ad hoc ut aliquis effectus fiat ex (sua) causa. Sed hoc verum est quod, cum effectus fiat ex sua causa, nihil est in ordine totius universi quod contrarium agat vel illam causam impediat; sed ex hoc non sequitur quod (nihil sit) in ordine universi quod illam causam possit impedire, nisi dicatur quod non potest operari nisi quod operatur, quod est falsum. Aliquid enim quod potest operari, non operatur tunc cum potest, quia et tunc est defectus alicuius potentiae ad illud opus; sicut potens videre aliquid, non videt illud propter absentiam potentiae visum agentis; et visibile aliquid non videtur propter defectum potentiae passivae, in quam agat. Quando enim agens (, in se et ad passivum,) est in dispositione illa, in qua natum est agere, et passivum etiam est in dispositione illa, in qua natum est pati, in se et ad activum, oportet esse continue opus potentiae activae et passivae. Si enim non, numquam exiret potentia activa et passiva in suum actum. (Immo si, secundum quod ALIQUI dixerunt, causa a qua evenit effectus, accepta ut non impedita et ut in dispositione illa in qua habet causare effectum, in se et ad materiam, adhuc est in potentia ut non causet, a causa ut in pluribus numquam proveniret effectus alicuius partis contradictionis determinatae, sed vel utrumque vel neutrum.) Sed licet, quando aliquid potest esse et non est, vel operari et non operatur, defectus sit alicuius potentiae ad esse vel ad opus, non tamen ideo debet dici quod non est, impossibile esse : nisi impossibile esse, quando non est; nec etiam quod non operatur, impossibile est operari : nisi impossibile operari, quando non operatur. Licet enim, quando aliquid (potest operari, non tamen) operatur, tunc sit defectus actus potentiae ad opus,

27-28 causarum totius] *i.m.* 31 sua] *s.v.*, aliqua *exp.* 31 causa] tamen *exp.* 33-34 nihil sit] *i.m.* 34 nisi] nec *leg. Mandonnet* 35 nisi] nec *leg. Mandonnet* 37 alicuius] actus *leg. Mandonnet* 38 sicut] aliquid *exp.* 41 in ... passivum] *i.m.* 43 activum] *ms.* actum? 45-51 Immo ... neutrum] *i.m. inf.* 50 determinatae] determinate *leg. Mandonnet* 56-57 potest ... tamen] *i.m.*

quia tamen illam potentiam tunc deficientem possibile est esse in posterum, hinc quod illud, quod non operatur, possibile est operari, licet non sit possibile operari, quando non operatur.

Si (adhuc contra) praedeterminata arguitur quod ex illis non declaratur quod sit aliquid eveniens contingenter nisi secundum quid, sed omnia simpliciter sunt necessaria. Sicut licet (aliqua) causa, ex qua sequitur effectus, absolute et sola considerata nata sit impediri, ipsa tamen (considerata) ut stat sub toto ordine causarum, cum absentia impedimenti, ad effectum est necessaria nec potest impediri; et sic effectus, quando refertur in suam causam absolute, contingentiam habet secundum quid, seu secundum aliquid, ut secundum illam causam in se consideratam. Sed cum necessitas vel contingentia, simpliciter et sine determinatione dicta, in eventu alicuius effectus debeat attendi in comparatione ad totum ordinem causarum et ad omnia, quae habent iuvare vel impedire eventum effectus, sic autem considerando eventum futurorum omnia sunt necessaria. Videbitur (ergo) dicta determinatio de eventu futurorum dicere omnia futura necessaria simpliciter, licet quaedam ponat contingentia secundum quid.

Dicendum quod causa ex qua sequitur effectus, secundum se et absolute considerata bene est impedibilis, cum et aliquando impediatur. Considerata etiam ut stat sub toto ordine causarum, per se ordinatarum ad effectum, receptibilis est impedimenti. Removens enim impedimentum vel absentia impedimenti non est de contentis sub causis per se, quae non impeditae producunt effectum. Causa etiam ex qua sequitur effectus, considerata ut stat sub ordine universi seu ut stat sub absentia impedimenti, bene est impedibilis, eo quod per absentiam impedimenti redditur illa causa non impedita sed non redditur non impedibilis, nisi dicatur quod illud, quod non est impeditum, non potest impediri.

Hoc tamen verum est quod causa ex qua sequitur effectus, quae et tunc est non impedita, non est in potentia ad hoc quod

58 illam] *ms.* nullam
61 adhuc contra] *i.m.* 63-64 aliqua] *s.v.* 65 considerata] *i.m.* 66 impedimenti] impediti *leg. Mandonnet* 74 ergo] *i.m.* 88 illud] id *leg. Mandonnet*

impediatur non impedita, ea necessitate qua omne quod est, (esse) necesse est, quando est; vel omne quod erit, necessario erit, quando erit. Non tamen omne quod est, necesse est esse. Sic igitur causa ut in pluribus, non impedita, effectum causat; impedibilis tamen est, quando est non impedita, eo quod cum actu uno stat potentia ad actum contrarium. Ipsa tamen, dum est non impedita, non est in potentia ad hoc quod impediatur tempore quo non impedita; sicut sedens, quando sedet, habet potentiam ad [fol. 142vb] standum, et ideo non de necessitate sedet; sed sedens, quando sedet, non est in potentia ad standum sedendo.

Ulterius considerandum quod necessitas qua causa ut in pluribus, non impedita, non est in potentia ad hoc ut impediatur tempore quo non impedita, vel ut non causet effectum tempore quo non impedita, non est necessitas simpliciter sed secundum quid. Necessarium enim est quod impossibile est aliter se habere; impossibile autem privat potentiam ad actum, pro tempore praesenti et quocumque futuro, ita quod illud quod est, vel esse potest in quocumque futuro, non habet rationem impossibilis simpliciter. Illud igitur quod est aliquale et habet potentiam ut aliter se habeat in praesenti vel in aliquo futuro determinato, non est necessarium simpliciter sed tantum quo seu pro tempore determinato. Quod igitur causa non impedita non est in potentia ut non causet effectum suum, quando ipsum causat, vel causa non impedita non est in potentia ut impediatur tempore quo non impedita, est necessitas quo, non simpliciter, eo quod in his non fit privatio potentiae ad aliter se habendum nisi pro tempore determinato.

In summa ergo, deficit primum argumentum in hoc quod accipit tamquam verum quod aliquid non potest impediri, cum non sit potentia activa impedimenti; et in hoc quod accipit quod causa ut in pluribus, ex qua sequitur effectus, non habet in ordine (totius) universi quod ipsam potest impedire. Hoc enim

91 necessitate] e *exp.* 92 esse] *i.m.*
10 et] non *add.* 11 futuro determinato] determinato futuro *leg. Mandonnet* 17 nisi] nec *leg. Mandonnet*
23 totius] *i.m.*

falsum est. Habet enim, licet non impediat, sicut visum est.

Similiter etiam deficit in hoc quod accipit quod causa ut in pluribus, considerata ut stat sub ordine causarum totius universi et absentia impedimenti, ad effectum sit necessaria nec possit impediri. Visum est enim qualiter hoc habet veritatem; (cui veritati concordat COMMENTATOR *II° Physicorum* (23) dicens quod necessarium non est, quod non habet impedimentum seu quod procedit a causa non impedita, sed quod non est natum impediri.)

Item deficit in hoc quod accipit contingentiam, quae debetur effectui in habitudine ad suas causas absolute, esse contingentiam secundum quid. Cum enim effectus eveniat ex sua causa, modus eventus necessario vel contingenter ex modo suae causae, non ex alio, sortitur. A removente enim prohibens, vel absentia impedimenti, effectus non provenit.

25 Similiter etiam] Secundo *leg. Mandonnet* 28-31 cui ... impediri] *i.m. inf.*
32 Item] Tertio *leg. Mandonnet*

(23) AVERROES, *Phys.* II, 2, com. 48 (fol. 66 L-M).

TOME III

J. J. DUIN
DOCTEUR EN THÉOLOGIE

LA DOCTRINE DE LA PROVIDENCE
DANS LES ÉCRITS DE
SIGER DE BRABANT

TEXTES ET ÉTUDE

LOUVAIN
ÉDITIONS DE L'INSTITUT SUPÉRIEUR DE PHILOSOPHIE
Place Cardinal Mercier, 2
1954

COLLECTION DE TEXTES ET D'ÉTUDES PUBLIÉE PAR L'INSTITUT SUPÉRIEUR DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE LOUVAIN, SOUS LA DIRECTION DE FERNAND VAN STEENBERGHEN, PROFESSEUR À L'UNIVERSITÉ.

TOME I

CORNELIO ANDREA GRAIFF, O. S. B.
SIGER DE BRABANT
QUESTIONS SUR LA MÉTAPHYSIQUE
TEXTE INÉDIT
(XXXII-400 pages; 1948)

TOME II

ROBERTO ZAVALLONI O. F. M.
RICHARD DE MEDIAVILLA
ET LA CONTROVERSE
SUR LA PLURALITÉ DES FORMES
TEXTES INÉDITS ET ÉTUDE CRITIQUE
(VI-551 pages; 1951)